

Розділ XI

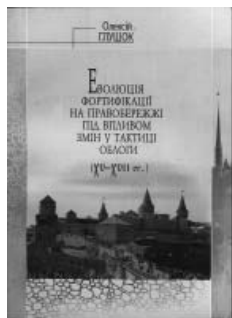

РЕЦЕНЗІЇ, ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ, ГІПОТЕЗИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

Т.Д. ТОВСТЕНКО

Нове слово у вивченні пізньосередньовічної та ранньомодерної фортифікації на Правобережній Україні

Рец. на: Глушок О.В. Еволюція фортифікації на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV – XVII ст.). – К.: Унів. вид-во «ПУЛЬСАРИ», 2009. – 124 с.

У 2009 р. у київському видавництві «Пульсари» вийшла друком монографія молодого вченого Олексія Глушка «Еволюція фортифікації на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV – XVII ст.)».

Дослідження виконано на базі ретельного вивчення архівних матеріалів та літературних джерел. Автор зібрав у роботі багатий і різноманітний планіграфічний та іконографічний матеріал щодо фортифікації на тій території, де процес її розвитку на українських землях у XV–XVII ст. проходив найбільш інтенсивно, а саме: на Правобережжі й у Західній Україні. Безумовно заслугою автора є також те, що майже всі пам'ятки, які описані в монографії, були безпосередньо досліджені ним у натурі. Завдячуючи цьому, рецензована книга має особливу цінність.

Робота включає в себе вступ, 3 аналітичні розділи, висновки та додатки.

У Вступі (с. 11–14) подана чітка уява щодо предмету, об'єкту, мети, часових і географічних меж дослідження, обґрунтована його актуальність, показана специфіка проблематики цього архітектурно-археологічного дослідження.

У Розділі 1 «Вплив артилерії на розвиток фортифікації у Європі: загальноєвропейські тенденції» (с. 15–22) наведена історична характеристика появи ще в XIII ст. та стрімкого розвитку в XIV–XV ст. артилерійської зброї в арабських країнах, Європі та на Близькому Сході. Автором з'ясовуються особливості нової тактики облоги, що спричинила кардинальні зміни принципу спорудження фортець – перехід від баштово-куртинних укріплень до бастионних через проміжну ланку – бастей. У розділі прослідковуються нові ідеї у розвитку фортифікації впродовж кінця XV – початку XVII ст., ретельно аналізується *староіталійська* система (перша третина XVI ст.) – перша система бастионної фортифікації в Європі, а також діяльність нових шкіл фортифікаційного будівництва, що виникли на основі її подальшого вдосконалення – *новоіталійської* (середина – кінець XVI ст.), *голландської* (середина XVI – середина XVII ст.), *французької* (початок XVII – середина XVIII ст.); встановлюються елементи та риси, характерні для кожної з них.

У Розділі 2 «Бастейові замки» (с. 23–35) розглядається історія мурованого фортечного будівництва на окреслених для дослідження теренах упродовж XII–XVII ст., яку автор поділяє на 2 основні періоди: 1) довогнепальний (XII – друга половина XV ст.); 2) вогнепальний (кінець XV – XVII ст.). Саме на початку другого періоду на українських землях почали споруджуватися бастей, котрі (як установив автор) на відміну від загальноєвропейських були не земляними спорудами, а приземкуватими виступами фортечного валу (с. 24). Також оригінальним, суто місцевим прийомом було використання принципу заломлення куртин, яке утворювало висхідний кут, що фланкувався двома бастеями (с. 25).

Аналіз конкретних замкових пам'яток дозволив О.В. Глушку прослідкувати особливості використання низки фортифікаційних прийомів і нових принципів влаштування оборонних споруд (стіни замків потовщуються, змінюється форма замків у плані та форми бійниць фортечних мурів) у зв'язку з їх еволюцією під впливом артилерії. Автор ретельно аналізує це на прикладі замків у Сутківцях, Клевані та Язловці. Залежно від розвитку вогнепальної зброї залучаються до аналізу особливостей конструкцій бастейових укріплень також такі пам'ятки замкової архітектури, як: Сидорівський, Бучацький, Кам'янецький, Бережанський замки, замок Гербуртів у Добромилі, замки у Теревовлі й Долині (Янові) й інші. Перелічені бастейні замки, за дослідженнями О. Глушка, «є не дуже численною, але промовистою групою фортець, які демонструють процес переходу від старих форм до нових – бастионних укріплень» (с. 35).

У Розділі 3 «Бастионні замки» (с. 36–65) розглядаються бастионні замки, що будувалися на українських землях у середині XVI–XVIII ст., встановлюється їх приналежність до різних будівельних шкіл, особливості планування та конструкцій. Ретельно аналізуються особливості спорудження першого класичного бастионного замку – в Олиці на Волині, який автор відносить до

новоіталійської фортифікаційної школи. Ще одним прикладом бастионного замку автор називає Дубенський, який він також зараховує до новоіталійської школи. Автор цілком вірно підкреслює загальну особливість усіх замків Волині – використання цегли для їх спорудження. У розділі детально аналізується Кам'янецький горнверк – Новий замок, який відноситься, на думку автора, до новоіталійської школи, незважаючи на те, що сама його форма була запозичена з голландської системи. Автором звертається особливо увага на гетьманський дерев'яно-земляний замок у Чигирині, де в 1660-х роках був збудований єдиний кам'яний елемент замку – мурований протобастион П. Дорошенка. Замок, як наголошує Олексій Глушок, мав елементи староіталійської системи в поєднанні з місцевими прийомами, доповнений спорудами, характерними для голландської школи. Автор звертає увагу на необхідність дослідження оригінальних за архітектурою замків у містечку Степанів (Сарненський район, Рівненська обл.), у с. Чернелиця (Городенківський район, Івано-Франківська обл.) та в Барі на Брацлавщині, який спочатку мав дерев'яні укріплення, замінені потім на кам'яні. Зупиняється він і на особливостях архітектури фортеці Кодак і бастионних замків у Золочеві та Підгірцях, де основою архітектурних композицій були пишні резиденції, а на їх фортифікаційний аспект зверталось мало уваги. Особливо це стосується замку в Підгірцях, де, як указує автор, було започатковано перетворення колишніх замків, що втрачали свої оборонні функції, на цивільні резиденції. Цікавими також є дослідження автором палаців князів Вишневецьких і замків у с. Вишнівці та Бродах. Останній автор відносить до французької фортечної системи.

У цьому ж розділі детально розглядаються міські бастионні укріплення, що будувалися за новими принципами, з урахуванням облогової спроможності артилерії. Це міста Жовква, Полонне, Станіслав, Львів, Броди, Збараж, при спорудженні яких, мали вплив, головним чином, новоіталійська та голландська, а також французька школи. В заключній частині розділу автор типологічно розподіляє всі бастионні укріплення Правобережжя на 3 основні категорії: 1) магнатські замки; 2) державні фортеці; 3) міські укріплення.

У Висновках (с. 66–67) підкреслюється, що еволюція фортифікації на землях Правобережної України впродовж XV–XVII ст. на тлі швидкого розвитку артилерії в цей час відбувалася в руслі загальноєвропейського процесу. Фортечне мистецтво на українських землях демонструвало вдале пристосування європейської теорії й військово-інженерної практики до місцевих умов і мало свою непересічну специфіку, що знайшло втілення у конкретних спорудах, оригінальних прийомах і конструктивних елементах.

Добре пасує до авторського тексту і багатий ілюстративний матеріал (84 креслення), зібраний автором і виконана ним мапа замків України, пристосованих до протистояння артилерії. Крім того, в додатку до книги друкується розвідка О. Глушка щодо давньоруської кераміки з розкопок у Староконстантинові

(с. 105–112) та стаття «Бастіонні укріплення Правобережжя XVI–XVII ст.: спроба типології» (с. 113–122), в якій автор виділяє 4 основні типи розвитку бастіонної системи укріплень, що використовувались у розглядуваний час в Україні.

Ознайомившись із дослідженням Олексія Глушка, викликає щирий подив, що ця високопрофесійна праця виконана дуже молодим дослідником – магістром, у подальшому – аспірантом. Вона характеризує автора як зрілого, вдумливого науковця, а його книгу – як оригінальне та цілісне історико-архітектурне й історико-археологічне дослідження, у якому чітко виділені специфічні риси фортечних систем України XV–XVII ст., що вирізняє їх із масиву європейської фортечно-замкової архітектури. Без сумніву, ця монографія надовго стане настільною книгою для фахівців – істориків, археологів, архітекторів, мистецтвознавців, і поповнить низку добротних наукових видань, присвячених дослідженню давніх пам'яток України.

На жаль, доля молодого талановитого дослідника склалася трагічно – Олексія Глушка не стало на самому початку його життя в науці, яке обіцяло бути насиченим і плідним. Про це красномовно свідчить рецензована книга.

Ми повинні бути вдячні її укладачам і видавцям, які донесли до читача унікальні, досить глибокі та цікаві думки й спостереження молодого вченого, які беззаперечно можна вважати новим словом у вивченні пізньосередньовічної та ранньомодерної фортифікації на території Правобережної України.

В.В. КОРНІЄНКО

**Нова знахідка графіті зі згадкою
Всеволода Ярославича у Софії Київській**

Під час планованих епіграфічних досліджень у вівтарній частині дияконника Софії Київської було виявлене графіті, в якому йдеться про дату смерті сина Ярослава Володимировича (Мудрого) Всеволода-Андрія. На сьогоднішній день це вже третє графіті, в тексті якого згадується цей князь. Перші два відомі науковому загалу – № 4 [1] та № 99 [2], інше ж, № 2756, публікується вперше.

Напис виконаний на фресці з образом Св. Василя Великого [3], що знаходиться у північно-східному куті віми приділа Свв. Іоакима та Анни (рис. 1–2). Поверхня стародавнього тиньку в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями. На фресці простежуються 3 рядки (рис. 3), хоча не можна виключати наявності також ще одного або кількох рядків нижче, адже під записом стародавній тиньк утрачений. Співвіднесення розмірів літер і довжини першого рядка, в якому фіксуються початок та закінчення, дозволяє встановити, що кожен складався приблизно з 25 літер, тобто на фресці був виконаний досить великий за обсягом текст, від якого збереглося трохи більше третини знаків.